

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.31>

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Яремчук М.М.,

*кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-4454-5536*

Шумик О.М.,

*курсант факультету № 1
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-3283-4616*

Яремчук М.М., Шумик О.М. Актуальні аспекти забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні.

У статті досліджено актуальні аспекти забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні, що набули особливої значущості в умовах воєнного стану. Внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну різко зросла кількість громадян, які отримали інвалідність, зокрема серед військовослужбовців та цивільного населення. Це зумовлює необхідність адаптації системи кримінального правосуддя до потреб осіб з інвалідністю та створення безбар'єрного середовища на всіх етапах досудового розслідування і судового розгляду. Держава, яка позиціонує себе як демократична та правова, зобов'язана гарантувати рівність усіх громадян перед законом, незалежно від їхнього фізичного чи психічного стану. Це зобов'язання закріплене у Конституції України (стаття 24). Тому питання, забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні є особливо актуальним у період воєнного стану та не втратить своєї актуальності у післявоєнний період, що зумовлює подальше наукове опрацювання та практичну реалізацію.

У роботі проаналізовано національні та міжнародні норми, що регламентують участь осіб з інвалідністю у кримінальному процесі, визначено ключові проблеми реалізації їхніх процесуальних прав. Зокрема, наголошено на відсутності в Національній поліції України спеціально обладнаних транспортних засобів для перевезення осіб, які пересуваються на кріслах колісних, а також на недостатній архітектурній та комунікаційній доступності приміщень органів досудового розслідування. Окремо підкреслено важливість етичного та психологічно виваженого підходу до осіб з інвалідністю, які мають досвід участі у бойових діях, з метою недопущення повторної травматизації під час проведення слідчих дій.

Запропоновано конкретні напрями удосконалення діяльності правоохоронних органів, серед яких – розробка спеціальних методичних рекомендацій, проведення тренінгів і підвищення кваліфікації працівників поліції щодо особливостей взаємодії з особами з інвалідністю. Реалізація таких заходів сприятиме формуванню інклюзивного підходу у сфері кримінального правосуддя та посиленню гарантій прав людини в Україні.

Ключові слова: інвалідність, кримінальне провадження, процесуальні права, безбар'єрність, досудове розслідування, слідчі дії, суб'єкти кримінального провадження, правоохоронні органи, адаптація, воєнний стан, доступ до правосуддя.

Yaremchuk M.M., Shumyk O.M. Current aspects of protecting the rights of persons with disabilities in criminal proceedings.

The current aspects of ensuring the rights of persons with disabilities in criminal proceedings, which have acquired particular importance in the conditions of martial law are examined in the article.. As

a result of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the number of citizens with disabilities has increased sharply, in particular among military personnel and the civilian population. This necessitates the adaptation of the criminal justice system to the needs of persons with disabilities and the creation of a barrier-free environment at all stages of pre-trial investigation and trial. A state that positions itself as democratic and law-abiding is obliged to guarantee the equality of all citizens before the law, regardless of their physical or mental condition. This obligation is enshrined in the Constitution of Ukraine (Article 24). Therefore, the issue of ensuring the rights of persons with disabilities in criminal proceedings is particularly relevant during the period of martial law and will remain relevant in the post-war period, which necessitates further scientific research and practical implementation.

The author analyzes national and international norms regulating the participation of persons with disabilities in criminal proceedings, identifies key problems in the implementation of their procedural rights. In particular, it emphasizes the lack of specially equipped vehicles for transporting persons in wheelchairs in the National Police of Ukraine, as well as the insufficient architectural and communication accessibility of the premises of pre-trial investigation bodies. The importance of an ethical and psychologically balanced approach to persons with disabilities who have experience of participating in combat operations is especially emphasized in order to prevent re-traumatization during investigative actions.

Specific areas for improving the activities of law enforcement agencies are proposed, including the development of special methodological recommendations, training and advanced training of police officers on the specifics of interaction with persons with disabilities. The implementation of such measures will contribute to the formation of an inclusive approach in the field of criminal justice and the strengthening of human rights guarantees in Ukraine.

Key words: disability, criminal proceedings, procedural rights, accessibility, pre-trial investigation, investigative actions, subjects of criminal proceedings, law enforcement agencies, adaptation, martial law, access to justice.

Постановка проблеми: Внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну українське суспільство зіткнулося з безпрецедентними соціальними, гуманітарними та правовими викликами. Одним із найболючіших наслідків війни стало стрімке зростання кількості осіб з інвалідністю – як серед військовослужбовців, що зазнали поранень унаслідок бойових дій, так і серед цивільного населення, яке постраждало від обстрілів, окупації, катувань або інших проявів збройної агресії. До цієї категорії належать також люди, котрі отримали інвалідність унаслідок психологічних травм, посттравматичного стресового розладу чи інших психоемоційних наслідків війни.

За таких умов питання забезпечення прав осіб з інвалідністю набуває не лише гуманітарного, але й безпосередньо правового виміру. Особливо це стосується кримінального провадження, яке передбачає активну участь особи у процесуальних діях – як потерпілого, свідка, підозрюваного або обвинуваченого. Кожен із цих процесуальних статусів вимагає створення умов для повноцінної реалізації прав і обов'язків, що є складовою принципу верховенства права.

Метою статті є визначення нормативно-правових засад участі осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні; окреслення проблем практичної реалізації прав осіб з інвалідністю, під час досудового розслідування; визначення напрямів вдосконалення діяльності правоохоронних органів для забезпечення повноцінної реалізації прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики: Інвалідність, як наслідок війни, стало викликом не лише для українського суспільства, але й для правоохоронної системи України загалом. Безбар'єрність та рівність стали одним із пріоритетних напрямків діяльності держави. Забезпечення безбар'єрності і дотримання прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні є сучасною необхідністю для правоохоронних органів України. Сучасні науковці не лише правники, але й психологи, соціологи у своїх працях зосереджують увагу на принципах безбар'єрності та рівності, забезпеченні прав осіб з інвалідністю. Забезпечення прав осіб з інвалідністю у своїх працях досліджують А.В. Басиста, О.А. Дяченко, Ю.Ю. Івчук, С.М. Слабко, В.І. Чорненький. В. У той час, С.І. Кириченко та А.В. Лапкін досліджують питання участі осіб з інвалідністю у кримінальному процесі. Сучасний стан опрацювання даної проблематики потребує додаткової уваги до осіб з інвалідністю як учасників кримінального процесу, та вдосконалення діяльності правоохоронних органів задля забезпечення їхніх прав під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу: Держава, яка позиціонує себе як демократична та правова, зобов'язана гарантувати рівність усіх громадян перед законом, незалежно від їхнього фізичного чи психічного стану. Це зобов'язання закріплене у Конституції України (стаття 24) [1], яка прямо забороняє будь-які форми дискримінації, а також у міжнародних документах – зокрема, у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.) [2], ратифікованій Україною у 2009 році. У ній зазначено, що держави-учасниці повинні забезпечити рівний і ефективний доступ осіб з інвалідністю до правосуддя, у тому числі шляхом надання необхідних процесуальних і вікових пристосувань.

Разом із тим, у практичній площині забезпечення цих прав залишається складним завданням. Органи досудового розслідування часто не мають необхідних ресурсів, обладнання чи підготовлених кадрів для належної роботи з особами, які мають особливі потреби. Відсутність архітектурної доступності, спеціально обладнаного транспорту або перекладачів жестової мови, як і брак психологічної компетентності серед працівників поліції, призводить до обмеження реалізації прав осіб з інвалідністю на етапі досудового розслідування та судового розгляду.

Сучасний етап розвитку кримінального процесу в Україні вимагає не лише формального дотримання прав осіб з інвалідністю, а й реальної інтеграції принципів безбар'єрності, інклюзивності та поваги до людської гідності в практику правоохоронних органів. Забезпечення цих стандартів є необхідною умовою для ефективного функціонування правової держави, особливо в умовах війни, коли питання справедливості та захисту прав людини набувають особливого змісту.

Нормативно-правові засади участі осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні. Забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні є невід'ємною частиною виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Основу правового регулювання становить Конституція України [1], Кримінальний процесуальний кодекс України [3], Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року [4], а також ратифіковані Україною міжнародні договори, зокрема Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 рік) [2].

Відповідно до статті 24 Конституції України [1], громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не допускається будь-яка дискримінація, у тому числі за ознакою інвалідності. Цей принцип конкретизується у статті 55 Основного Закону [1], яка гарантує кожному право на судовий захист своїх прав і свобод, а також у статті 129 [1], де визначено засади судочинства, зокрема рівність усіх учасників процесу перед законом і судом.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) у статті 7 [3] визначає загальні засади кримінального провадження, серед яких – забезпечення права на справедливий суд, повага до гідності людини, недопущення приниження честі й дискримінації. Стаття 55 КПК [3] гарантує потерпілому право на участь у кримінальному провадженні, а стаття 42 [3] – підозрюваному і обвинуваченому, незалежно від їхнього фізичного або психічного стану. Важливим положенням є стаття 9 КПК [3], яка передбачає, що під час кримінального провадження мають застосовуватися положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, якщо вони встановлюють інші правила, ніж національне законодавство.

Вагомим міжнародним документом у цій сфері є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (ратифікована Україною 16 грудня 2009 року) [2]. У статті 13 Конвенції [2] прямо зазначено, що держави-учасниці повинні забезпечити ефективний доступ осіб з інвалідністю до правосуддя на рівні з іншими, у тому числі шляхом надання відповідних процесуальних і вікових пристосувань для сприяння їхній участі безпосередньо або через представників у всіх судових і адміністративних процесах. Таким чином, Україна зобов'язана забезпечити не лише формальну, але й фактичну можливість участі осіб з інвалідністю у кримінальному процесі.

Крім того, Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (статті 2, 4, 37) [4] встановлює обов'язок держави створювати умови для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до інформації, установ і послуг, включаючи органи правосуддя, правоохоронні та слідчі органи. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 року [5] також визначає необхідність формування безбар'єрного середовища та надання соціальних послуг, які сприяють залученню осіб з інвалідністю до всіх сфер життя.

Окремої уваги заслуговує Національна стратегія створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р [6]. У документі визначено завдання органів державної влади щодо створення умов для

реалізації прав осіб з інвалідністю, у тому числі у сфері правосуддя, з урахуванням принципів універсального дизайну, доступності та інклюзивності.

Попри наявність розгалуженої нормативно-правової бази, на практиці реалізація положень щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю залишається проблемною. Органи досудового розслідування часто не мають технічних можливостей для проведення процесуальних дій з урахуванням потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями. Зокрема, відсутні спеціально обладнані транспортні засоби, недоступні будівлі слідчих підрозділів, бракує перекладачів жестової мови або психологічно підготовлених слідчих. Така ситуація фактично нівелює закріплені у законодавстві гарантії рівності та ставить осіб з інвалідністю у менш сприятливе становище [7].

Існуюча правова база створює формальні умови для реалізації прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні, проте для її ефективного застосування необхідно забезпечити реальну доступність і практичне втілення положень законів та міжнародних договорів у діяльності правоохоронних органів.

Проблеми практичної реалізації прав осіб з інвалідністю під час досудового розслідування. Попри наявність чіткої нормативно-правової бази, що гарантує рівність прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні, практична реалізація цих положень залишається однією з найбільш проблемних сфер діяльності органів досудового розслідування. Рівень матеріально-технічного забезпечення, кадрової підготовки та інституційної спроможності правоохоронних органів часто не відповідає вимогам безбар'єрності та інклюзивності, визначеним міжнародними стандартами.

Однією з найсуттєвіших проблем є відсутність у Національної поліції України спеціально обладнаних транспортних засобів, пристосованих для перевезення осіб, які пересуваються на кріслах колісних. Це створює об'єктивні перешкоди для реалізації процесуальних прав осіб з інвалідністю. Так, у випадках, коли необхідно провести слідчий експеримент, відтворення обстановки чи обставин події, або допит на місці події, відсутність доступного транспорту унеможливує участь таких осіб у зазначених діях. Унаслідок цього слідчі нерідко змушені або відмовлятися від проведення необхідних процесуальних дій, або здійснювати їх у приміщеннях, не пристосованих до потреб осіб з обмеженою мобільністю. Подібна практика фактично порушує принцип змагальності та рівності сторін у кримінальному провадженні, закріплений у статті 22 Кримінального процесуального кодексу України [3], а також суперечить стандартам справедливого судового розгляду, визначеним статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8].

Не менш гострою є проблема архітектурної та просторової недоступності приміщень правоохоронних органів. Більшість адміністративних будівель, у яких розташовані підрозділи Національної поліції чи органів прокуратури, не обладнані пандусами, підйомниками, ліфтами або широкими дверними прорізами. Відсутні й спеціально облаштовані кабінети для проведення слідчих дій за участю осіб з інвалідністю. Це ускладнює або навіть унеможливує їхню особисту участь у процесуальних діях, що прямо суперечить принципу рівного доступу до правосуддя.

Особливі труднощі виникають у випадках, коли учасники кримінального провадження мають сенсорні порушення – порушення слуху або зору. Відсутність перекладачів жестової мови під час допиту, судового засідання або інших процесуальних дій створює ризик викривлення змісту наданих показань, порушення права на захист і права бути почутим. Так само відсутність друкованих матеріалів шрифтом Брайля або електронних форматів, доступних для людей із порушенням зору, не дозволяє повною мірою ознайомитися з матеріалами справи. Це становить порушення статей 20 та 42 КПК України [3], а також принципу доступності, визначеного у статті 9 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [2].

Окремої уваги потребує категорія осіб з інвалідністю, які мають досвід бойових дій або постраждали внаслідок війни. Такі громадяни часто стикаються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), підвищеною тривожністю, порушеннями сну чи сприйняття. Проведення слідчих (розшукових) дій без урахування їхнього психоемоційного стану може призвести до повторної травматизації, втрати довіри до слідчих органів і навіть до погіршення стану здоров'я. Наявність у працівників поліції недостатніх психологічних знань і відсутність належних протоколів роботи з людьми, які мають військовий досвід, підвищує ризик некоректної поведінки або ненавмисного порушення етичних стандартів.

Проблемним залишається також недостатній рівень підготовки працівників правоохоронних органів у питаннях комунікації з особами з інвалідністю. Під час досудового розслідування не

завжди забезпечується адаптований формат спілкування, відсутня практика проведення інструктажів чи навчань щодо особливостей поведінки під час взаємодії з особами, які мають фізичні або психічні порушення. Це призводить до того, що навіть за формального дотримання вимог КПК, процес набуває дискримінаційного або травматичного характеру для людини [9].

Ключові проблеми реалізації прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні полягають у поєднанні інфраструктурних, організаційних та психологічних чинників, які в сукупності знижують ефективність забезпечення рівності учасників процесу. Усунення цих недоліків є необхідною умовою формування інклюзивної системи кримінального правосуддя в Україні.

Напрями вдосконалення діяльності правоохоронних органів. Для забезпечення повноцінної реалізації прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні необхідно здійснити комплекс заходів на законодавчому, організаційному та освітньому рівнях. Питання участі таких осіб у процесуальних діях має розглядатися не лише як соціальна ініціатива, а як невід'ємна складова гарантій прав людини, закріплених Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями держави.

Передусім, доцільно передбачити у чинному законодавстві обов'язковість створення безбар'єрного середовища в органах досудового розслідування, прокуратури та суду. Йдеться не лише про архітектурну доступність приміщень (наявність пандусів, ліфтів, широких дверних прорізів), а й про адаптацію процесуальних процедур до потреб осіб з різними видами інвалідності. Зокрема, слід забезпечити можливість використання спеціальних технічних засобів комунікації, відеозв'язку, електронних документів, а також залучення перекладачів жестової мови і фахівців із тифлокоментування.

Не менш важливим напрямом є технічне переоснащення правоохоронних органів. Слід забезпечити наявність спеціально обладнаних транспортних засобів, пристосованих для перевезення осіб, які пересуваються на кріслах колісних, або потребують додаткової підтримки. Такі умови дадуть змогу організувати слідчі (розшукові) дії з дотриманням принципів рівності та гідності всіх учасників кримінального процесу [10].

Особливу роль відіграє підвищення кваліфікації працівників поліції, прокурорів і слідчих. До освітніх програм необхідно включити навчальні курси з етичної комунікації, психологічних аспектів взаємодії з особами з інвалідністю, а також практичні тренінги щодо роботи з людьми, які мають посттравматичні розлади чи інші психоемоційні особливості, спричинені війною. Підготовка кадрів у цьому напрямі сприятиме формуванню більш чутливого та професійного підходу до забезпечення прав кожної людини.

Крім того, доцільно розробити механізм постійного моніторингу дотримання прав осіб з інвалідністю у кримінальному процесі. Для цього можна залучати представників громадських організацій, правозахисників та експертів, які здійснюватимуть незалежний контроль за умовами проведення слідчих дій, доступністю судових засідань і дотриманням етичних стандартів.

Важливо також запровадити інформаційно-просвітницькі кампанії, спрямовані на підвищення рівня правової культури суспільства, формування поваги до людей з інвалідністю та подолання стереотипів щодо їхньої участі в судових і слідчих процесах.

У сукупності реалізація зазначених заходів сприятиме створенню справді безбар'єрного, гуманного та справедливого середовища у системі кримінального правосуддя, що відповідатиме європейським стандартам захисту прав людини.

Висновки. Забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні є невід'ємним елементом утвердження принципів верховенства права, гуманізму та рівності всіх перед законом. У сучасних умовах, коли внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації кількість осіб з інвалідністю в Україні суттєво зросла, питання їхньої участі у судових та слідчих процедурах набуває не лише юридичного, а й соціально-етичного значення.

Держава має неухильно реалізовувати свої міжнародні зобов'язання, створюючи умови для безперешкодного доступу таких осіб до правосуддя. Це передбачає комплекс заходів: нормативне закріплення вимог безбар'єрності, модернізацію матеріально-технічної бази правоохоронних органів, забезпечення спеціальними засобами комунікації, транспортом та адаптованими приміщеннями.

Особливої уваги заслуговує підвищення професійної компетентності працівників поліції, слідчих і прокурорів. Проведення спеціальних навчань, семінарів і тренінгів сприятиме формуванню культури поваги до прав людини, розвитку емпатії та належного ставлення до осіб з інвалідністю як до рівноправних учасників кримінального процесу.

Отже, лише поєднання правових, організаційних і освітніх зусиль здатне забезпечити реальну, а не декларативну рівність усіх громадян у сфері кримінального правосуддя, що є важливою передумовою демократичного розвитку української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
2. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Міжнародний документ від 13.12.2006. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2009, № 46, ст. 353. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1991, № 21, ст. 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
5. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 2-3, ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.
6. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.
7. Костюк Ю. Право на реабілітацію осіб з інвалідністю: теоретико-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства*, 2024. (1-2), С. 212-221. URL: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/2024/212-221>.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 4 листопада 1950 року. Ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. *Офіційний вісник України*, 2006, № 1, ст. 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
9. Пріоритети та виклики політики безбар'єрності: аналітичні матеріали до розробки Плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні. Київ: НІСД, 2024. 136 с. URL: <https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/prioriteti-ta-vikliki-politiki-bezbarjernosti-200325.pdf>.
10. Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану: матеріали Регіон. круглого столу (м. Дніпро, 19 квіт. 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 141 с. URL: <https://is.gd/i4H7oS>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 5.03.2026

© Яремчук М.М., Шумик О.М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0